

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЕКОТРЕНДИ В ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Електронний ресурс

Колективна монографія

За редакцією І. М. Поворознюк

Умань
2023

УДК 338.488.2:640.4(02)

E45

Авторський колектив: Барвінок Н. В., Благополучна А. Г., Джога О. В., Кирилюк І. М., Красномовець В. А. Литвин О. В., Нещадим Л. М., Поворознюк І. М., Слатвінська Л. А., Тимчук С. В.

Рецензенти:

Пасека С. Р., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Петренко Н. О., доктор економічних наук, професор кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Уманського національного університету садівництва;

Світовий О. М., доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано до друку вченою радою

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(протокол № від 2023 р.)

Екотренди в індустрії гостинності: реалії та перспективи : [Електронний ресурс] : кол. моногр. / [І. М. Поворознюк, Л. М., Нещадим, С. В. Тимчук [та ін.] ; за ред. І. М. Поворознюк ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Вінниця : Твори, 2023. – 1 електрон. опт. диск. (CD-R) ; 200 Мб. – Системні вимоги: ПК 486 або вище ; Windows XP, Vista, Windows 7 ; 4xСХ-ROM дисковод ; 16 бит. зв. карта.

ISBN

Монографію присвячено дослідженню екотрендів в індустрії гостинності. Розглянуто основні тенденції розвитку, проведено моніторинг потенціалу, визначено євроінтеграційні вектори розвитку, запропоновано інструменти удосконалення екологічної складової індустрії гостинності. Видання адресовано здобувачам вищої освіти, аспірантам, викладачам та науковцям, а також усім, хто цікавиться теоретичними та прикладними аспектами екотрендів в індустрії гостинності.

УДК 338.488.2:640.4(02)

ISBN

© Авторський колектив, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ЕКОТРЕНДИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВПЛИВ НА ІНДУСТРІЮ ГОСТИННОСТІ.....	6
1.1. Екотренди в індустрії гостинності: економічний та соціальний аспект <i>(Поворознюк І. М.).....</i>	6
1.2. Екотренди в організації та плануванні діяльності підприємств індустрії гостинності <i>(Нещадим Л. М.).....</i>	44
1.3. Стратегії сталого розвитку в готельно-ресторанній сфері: екотренди та їх вплив на бізнес сектор економіки <i>(Тимчук С. В.).....</i>	66
1.4. Вплив громадських організацій та грантових фондів на реалізацію екотрендів туризму в регіоні <i>(Слатвінська Л. А.).....</i>	83
РОЗДІЛ 2. ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ.....	111
2.1. Напрями забезпечення екологічної діяльності підприємств сфери гостинності у системі сталого розвитку <i>(Красномовець В. А.).....</i>	111
2.2. Інноваційні технології у формуванні екотрендів індустрії гостинності <i>(Литвин О. В.).....</i>	135
2.3. Екотренди в ресторанному господарстві: біотехнології <i>(Благополучна А. Г.).....</i>	160
2.4. Екологізація як чинник безпеки в готельному господарстві <i>(Джога О. В.).....</i>	182
РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ: СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА НАПРЯМИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	204
3.1. Екологічний туризм у контексті сталого розвитку <i>(Кирилюк І. М.).....</i>	204
3.2. Розвиток екотуризму в повоєнний період: світовий досвід для України <i>(Барвінок Н. В.).....</i>	228
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	255

до активного життя, знайомству з культурою й традиціями регіону, духовному розвитку тощо⁴⁴⁶. Інтеграційні простори, створені на території громад, що приймають переселенців, відкривають нові можливості для взаємодопомоги, сприяють формуванню дружнього середовища, забезпеченню неконфліктної інтеграції та соціальному включенню різних категорій вимушено переміщених осіб.

Отже, екологічний туризм є ефективним інструментом сталого розвитку, невід'ємною частиною збалансованого розвитку територій та однією з форм долучення до природної та культурної спадщини. Розвиток екотуризму сприяє збереженню природно-рекреаційних ресурсів; збагаченню природної та культурної спадщини, покращенню екологічного, соціального і економічного стану регіонів; створенню позитивного іміджу України в світі.

Розбіжності в трактуванні поняття та сутності екологічного туризму, відсутність відповідного економіко-правового регулювання, недостатня екологізація освіти гальмують розвиток цього виду туризму в Україні. Однак, нині найголовнішою причиною стримування розвитку екотуризму є повномасштабна війна росії проти України, яка надзвичайно негативно відображається на розвитку не лише національної економіки, а й економік демократичних країн світу і завдає непоправної шкоди довкіллю. Надалі Україна шукатиме способи відродження економіки, у тому числі і туристичної галузі. На нашу думку, для подальшого розвитку і повоєнного відновлення екологічного туризму необхідно забезпечувати: реалізацію концепції сталого розвитку в частині оптимального використання обмежених природних ресурсів; справедливий розподіл доходів від використання природних ресурсів; цілісність та збереженість біорізноманіття; формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту; ефективне використання наявного туристичного та рекреаційного потенціалу за сприяння місцевих територіальних громад; мінімізацію негативного впливу на природу; підвищення якості інфраструктури рекреаційних територій; популяризацію та рекламу екологічних маршрутів; забезпечення безпеки для усіх учасників екотуристичної діяльності; вивчення зарубіжного розвитку екологічного туризму та запровадження в національну практику; підвищення рівня екологічної освіти та виховання населення.

3.2. Розвиток екотуризму в повоєнний період: світовий досвід для України

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну вплинуло на всі сектори економіки країни. Постраждала, в тому числі, і туристична галузь, яка лише почала відновлюватись після світової кризи спричиненої пандемією Covid-19. Збільшення цін на нафту та пальне, ускладнена логістика та

---

⁴⁴⁶ Кирилюк І. М. Інклюзивний туризм як вид реабілітації для людей з особливими потребами. *Туризм і гостинність: стан, проблеми, перспективи* : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (18 жовтня 2021 р., м. Черкаси). Черкаси : Вид-ць Юлія Чабаненко, 2021. С. 22–25.

руйнування традиційних туристичних маршрутів – це лише частина ризиків, які постали перед туризмом у зв'язку з цією війною, і не лише в Україні, але і в світі.

Проте, не можна стверджувати, що воєнні дії на території України почали впливати на туризм лише з 2022 року. Ще у 2014 році у зв'язку із збройною агресією російської федерації у Донецькій та Луганській областях та анексією АР Крим відбулися докорінні зміни у структурі як міжнародного, так і внутрішнього туризму. Найвагомими причинами на той час цьому стали: по-перше, втрата близько 30% туристично-рекреаційного потенціалу, який знаходиться на півострові Крим, по-друге, зменшення в'їзних туристичних потоків із міркувань безпеки, по-третє, зменшення туристичних потоків із країни-агресора, які до війни складали вагому частку всіх в'їзних туристичних потоків.

Статистичні дані відображені в таблиці 3.3 та на рисунку 3.6 чітко показують поступове збільшення туристичних потоків починаючи з 2009 року, що продовжувалось до 2013 року. Наприклад, у 2010 році в порівнянні з 2009-им відбувся приріст іноземних туристів на 2%, у 2011 році в порівнянні з попереднім – на 1%. Швидші темпи приросту іноземних туристів відбулись у 2012 році – на 7,5% та у 2013 році – на 7%. Кількість виїзних туристів за цей період збільшувалась ще динамічнішими темпами, до прикладу, у 2010 році відбувся приріст виїзних туристів в порівнянні з попереднім роком в розмірі 12%, у 2011 – 15%, 2012 – 8% та у 2013 – майже 11%.

Таблиця 3.3

Динаміка туристичних потоків України у 2009-2022 рр.*

Рік	В'їзд іноземців та осіб без громадянства в Україну, тис.осіб	Виїзд громадян України за кордон, тис.осіб
2009	20798,3	15334,0
2010	21203,3	17180,0
2011	21415,3	19773,1
2012	23012,8	21432,9
2013	24671,2	23761,2
2014	12711,5	22437,7
2015	12428,3	23141,6
2016	13334,0	24668,2
2017	14229,7	26437,4
2018	14342,3	27976,7
2019	13709,6	29345,9
2020	3400,0	11250,0
2021	4272,0	14726,3
2022	2307,2	15538,5

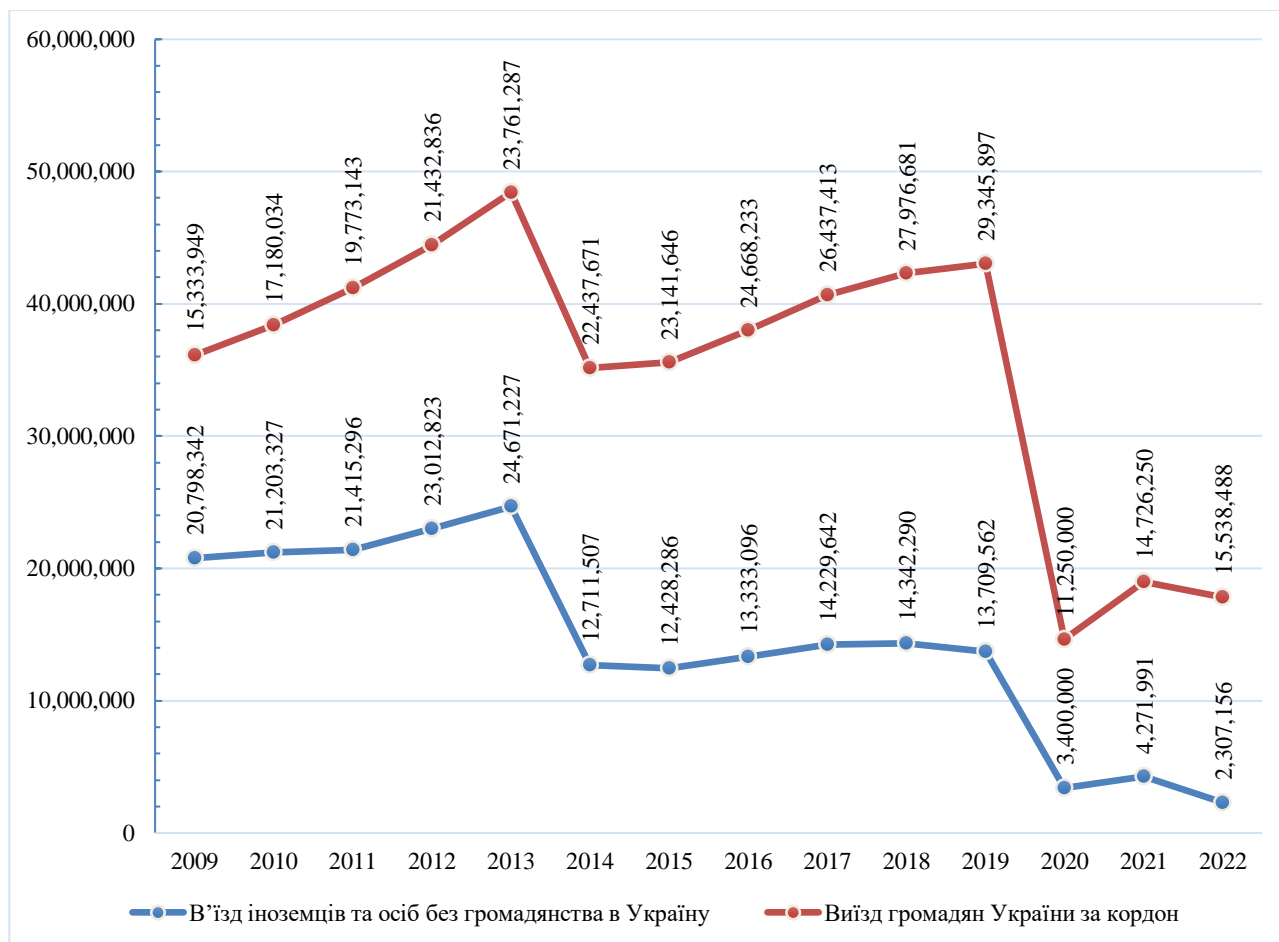
*Джерело:^{447; 448; 449; 450}

⁴⁴⁷ UNWTO: офіційний сайт. URL: <https://www.unwto.org/>. (дата звернення: 01.09.2023).

⁴⁴⁸ Туристичний барометр України. Київ. 2020. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>. (дата звернення: 01.09.2023).

⁴⁴⁹ Державна прикордонна служба України: офіційний сайт. URL: psu.gov.ua/ua/news/2020-y-Kudi-podorozhuvali-pauchastishe-ukrainci-zvidki-pribuvali-inozemci/. (дата звернення: 01.09.2023).

А вже у 2014 році відбувся різкий спад кількості в'їзних (зменшення майже вдвічі) та менш значні у кількості виїзних туристів, спричинені військово-політичною агресією з боку російської федерації. З даних таблиці 1 та рисунка 1 бачимо, що в 2014 році в порівнянні попереднім кількість виїзних туристів зменшилась всього на 5,5%, а в'їзних – на 48,5%.

Рис. 3.6. Динаміка туристичних потоків України у 2009-2022 рр.*

*Джерело:^{451; 452; 453; 454}

Але, все ж кардинальне зменшення туристичних потоків відбулося у 2022 році із початком повномасштабного вторгнення, коли кількість туристичних потоків після світової кризи спричиненої пандемією Covid-19, так і не змогла відновитись до попередніх показників, а навіть ще більше знизилась, що чітко можна прослідкувати на рисунку 3.6. Якщо, відповідно до статистичних даних, у 2020 році кількість в'їзних туристів зменшилась на 75%,

⁴⁵⁰ Національна Туристична Організація України. URL: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html?localeen. (дата звернення: 01.09.2023).

⁴⁵¹ UNWTO: офіційний сайт. URL: <https://www.unwto.org/>. (дата звернення: 01.09.2023).

⁴⁵² Туристичний барометр України. Київ. 2020. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>. (дата звернення: 01.09.2023).

⁴⁵³ Державна прикордонна служба України: офіційний сайт. URL: psu.gov.ua/ua/news/2020-y-Kudi-podorozhuvali-pauchastishe-ukrainci-zvidki-pribuvali-inozemci/. (дата звернення: 01.09.2023).

⁴⁵⁴ Національна Туристична Організація України. URL: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html?localeen. (дата звернення: 01.09.2023).

а виїзних – на 61%, то вже у 2021 році кількість в'їзних туристів збільшилась на майже 26%, а виїзних – 31%, що свідчить про позитивну динаміку туристичних потоків на території України. Проте, якщо в інших країнах така позитивна динаміка продовжувалась і в 2022 році, в Україні знову відбувся спад кількості в'їзних туристів майже вдвічі (на 46%) у порівнянні із попереднім роком. Причиною чому слугувало повномасштабне вторгнення російської федерації, та виникнення численних загроз як для туристів, так і для населення України.

Під загрозу потрапив як в'їзний туризм в Україні, так виїзний. До причин, що перешкоджають повноцінному функціонуванню туристичної сфери на території України на сьогоднішній день є:

- воєнні дії на території України, що несуть небезпеку не лише для туристів, але і для всього населення України, особливо в місцях окупації та ведення активних бойових дій;

- втрата значної частини туристичних об'єктів (історичних пам'яток, пам'яток культури, архітектури, релігійно-туристичних об'єктів, природно заповідного та лікувально-оздоровчого фонду) від розміщення окупаційних військ в місцях їх розміщення та руйнування у зонах проведення активних бойових дій;

- руйнування інфраструктури в районах проведення активних бойових дій;

- закриття повітряного простору для цивільної авіації;

- порушення логістики на території України;

- розміщення окупаційних військ на території областей, що є важливими туристичними центрами в Україні.

Без перебільшення важливим для туристичної індустрії є питання збереження культурної спадщини під час війни. Адже, як свідчить дослідження впливу воєн на туристичну індустрію (війна в Югославії, війна росії проти Грузії, України тощо) агресори не обов'язково мають на меті захоплення землі, ресурсів і влади. Замість цього їх метою здебільшого є знищення культурної спадщини, свідчення незручного для них минулого, яке вони намагаються переписати заради своєї вигоди.

Саме це ми можемо спостерігати і сьогодні, під час російсько-української війни, коли країна-агресор всіма силами старається знищити культурну спадщину України на захоплених територіях, а також нищить природні туристично-рекреаційні ресурси своїми воєнними діями. Загалом, туристично-рекреаційний потенціал України змінився ще з часів початку російсько-української війни у 2014 році, адже анексія Криму та воєнні дії в Донецькій та Луганській областях призвели до неможливості використання туристично-рекреаційних ресурсів цих територій.

Втративши доступ до Криму Україна втратила на той час 30% туристично-рекреаційного потенціалу країни. Крим приваблював туристів передусім субтропічним кліматом на Південному березі у вузькій смузі шириною 2-8 км тягнеться від мису Айя до мису Іллі. Також туристів приваблювали гори вкритий лісами, що являють собою зовсім інший природний комплекс, відмінний від узбережжя як за своїми кліматичними умовами, так і за складом

місцевої флори⁴⁵⁵. Також до природного туристично-рекреаційного потенціалу Крим відносяться річки, водоспади, що були об'єктами туристичної уваги (Учансу та Джур-Джур), понад 50 солоних озер, лікувальні грязі та лікувальні джерела. Безперечно, найголовнішим рекреаційно-туристичний ресурс Криму – море та Південний берег, які приваблювали тисячі туристів у рік.

Серед об'єктів природно-заповідного фонду, які стали недоступними, є ландшафтні парки, парки-садово-паркового мистецтва, дендропарки, а також Мис-Мартьян, Казантипський та Карадазький природні заповідники, Нікітський ботанічний сад, Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник. Крім того, територія Криму багата унікальними пам'ятками античного, середньовічного та більш нових часів: фортифікаційні, культові споруд, палацові комплекси, особняки, які займали важливе значення в туристично-рекреаційному потенціалі в регіону. Особливе місце між туристично-рекреаційними ресурсами займає Велика ханська мечеть та мертве місто Чуфут-Кале, які пов'язані з історією татар та караїмів.

Багатство Донецької області туристично-рекреаційними ресурси, частина з яких стала недоступними для туристів у зв'язку з початком російсько-української війни у 2014 році, а від початку повномасштабного вторгнення – всі, представлені природно-заповідним фондом, історико-архітектурною спадщиною тощо. В області наявні 70 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 17,7 тис. га, до яких відносяться два філіали Українського степового заповідника – Хомутівський степ та Крейдяна флора. До рекреаційних ресурсів області належать морське узбережжя, м'який клімат, лікувальні грязі (слов'янські солоні озера Ріпне, Сліпне, Вейсове). До основних рекреаційних центрів відносяться Маріуполь, Слов'янськ, Слов'яногірськ, спелеосанаторій м. Соледача. В Донецькій області на державному обліку перебуває 4,2 тисячі пам'яток, з них – 75 належить до архітектурної спадщини. Також в області 19 музеїв із 2 філіалами та багато інших об'єктів, які є носіями історії та культури України.

Що стосується Луганської області, то тут розташовано 87 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 6,5 тис га, в тому числі Луганський заповідник із відділами Провальський степ, Стрілецький степ, Станично-Луганський відділ. Серед пам'яток природи комплексна Айдарська тераса, геологічна тераса Конгресів яр, парки Гостра могила і Дружба. Найважливішою складовою природних рекреаційних ресурсів є мінеральні води, основними рекреаційними вузлами є Кременський, Старобільський та Новоайдарський.

Звичайно, з перерахованих втрат туристично-рекреаційних ресурсів, значну кількість складають ресурси екотуризму, адже війна завжди завдає масштабного удару по природних ресурсах, створюючи забруднення природи уламки від зброї, газами від вибухів, токсичними газами, продуктами життєдіяльності військових тощо. Надзвичайно великої шкоди природі під час війни завдає втручання людей у зміни ландшафтів, адже в майбутньому це

---

⁴⁵⁵ Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с.

може викликати значні катастрофи.

Із вище зазначених втрат туристично-рекреаційних ресурсів бачимо, що значна кількість природно-заповідного фонду потрапила на окуповані території або на території, що знаходяться в зонах активних бойових дій. Саме ці туристичні ресурси склали ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму на цих територіях. Тому можна стверджувати, що війна завдала значного удару і на розвиток такого виду туризму, як екологічний.

Звичайно, масштаби втрат та руйнацій від початку війни до сьогодення точно порахувати ще не можливо, адже частина території знаходиться під окупацією, а на значній частині ведуться активні бойові дії. Проте, величину втрат можна лише передбачити – і вона є колосальною.

Наведені вище статистичні дані та втрати туристично-рекреаційного потенціалу свідчать про кризу, яку переживає на сьогоднішній день туристична сфера України. Проте, Україна не є першою країною, що постраждала від війни, та перед якою постає завдання відновлення економіки у повоєнний час, в тому числі й туристичної галузі в усіх її напрямках. Одними із найбільш поширених видів туризму, які набрали стрімких обертів у розвитку у повоєнний час досліджуваних країн стали екотуризм, етнотуризм та воєнно-історичний туризм.

Окрему увагу слід звернути на екотуризм, адже розвиток такого виду туризму – це шлях до відновлення позитивного екологічного стану найбільш постраждалих регіонів. Адже це дасть можливість більше привернути увагу громадськості до таких територій, та забезпечить збільшення капіталовкладень у їх відновлення.

Як показують дослідження, багато країн мають схожий розвиток подій, або схожий набір туристично-рекреаційних ресурсів, тому, і схему відновлення туристичної галузі можна використовувати для України. У світі є чимало прикладів, коли після масштабних воєнних дій країни швидко відновлювалися та з новими силами розвивали туризм на своїх територіях. Такими популярними туристичними країнами, що в недалекому минулому пережили воєнні дії на своїй території, та активно відновили туристичну діяльність з новими ще більшими силами є, наприклад, Кіпр, Єгипет, Ізраїль, Герцоговина, Боснія, Хорватія, Грузія тощо.

Одним з перерахованих прикладів країн, що відновлювали туристичну сферу після воєнного конфлікту є Кіпр. Адже, починаючи з 1960 року на Кіпрі почався міжетнічний конфлікт між грецькими та турецькими громадами. У 1964 році там розмістився миротворчий контингент ООН і було проведено демаркаційну лінію. У 1975 році Кіпр остаточно був поділений на південну грецьку частину і північну – турецьку. У 2004 році південна частина острова була прийнята до ЄС. Самопроголошену 1983 році Турецьку Республіку Північного Кіпру підтримує Туреччина⁴⁵⁶.

Кіпрський конфлікт – один з найбільш складних, найбільш суперечливих

---

⁴⁵⁶ Cyprus: Selected Issues. IMF Country Report. 2021. No. 21/126. URL: [https:// www.imf.org](https://www.imf.org). (дата звернення: 03.09.2023).

етнополітичних конфліктів на теренах Європейського Союзу, над врегулюванням якого міжнародна спільнота працює вже майже 45 років, намагаючись забезпечити мир та стабільність в Східному Середземномор'ї. Наразі конфлікт перебуває у замороженому стані. Незважаючи на багаторазові спроби його розв'язання, залучення ООН та ЄС до процесу врегулювання, ефективної, прийнятної моделі для конфліктуючих сторін знайдено не було⁴⁵⁷.

Кіпр пройшов шлях відновлення туризму після міжетнічного конфлікту між грецькими та турецькими громадами. Вже у 2018 році країна прийняла рекордну чисельність відвідувачів – 3,8 млн⁴⁵⁸. На сьогоднішній день при населенні 1,22 млн жителів, частка туризму економіки Кіпру становить близько 18%. У 2021 році приріст турпотоків в пікові місяці становив до 300% порівняно з 2020 роком⁴⁵⁹

Розвитку туризму на Кіпрі сприяє передусім його географічне положення, культурно-історична спадщина та природні ресурси. Історичні періоди і цивілізації замінювали один одну залишаючи за собою, властиві тільки їм культурні шари, архітектуру, традиції. Кіпр грав значну роль в політичних баталіях Римської і Британської імперій, що також вплинуло і на багатство туристичних об'єктів на сьогоднішній день. Як сьогодні, так і в минулих століттях Кіпр відвідували відомі постаті, які не лише насолоджувались відпочинком на острові, але повпливали на формування культурно-історичної спадщини, що також підвищує цікавість туристів до острова.

Але туристичним центром в його сучасному розумінні Кіпр став уже в наш час, завдяки традиційній східній гостинності, різноманітності туристичних послуг, можливості безперешкодного прибуття на острів, а також професійному веденню туристичного бізнесу підприємцями. Крім того, для популяризації та реклами кіпрських напрямків, на острові активно працює некомерційна структура, яка здійснює рекламно-інформаційну діяльність за межами країни та підтримує туристичний бізнес.

На сьогоднішній день на Кіпрі максимально використовуються наявні туристично-рекреаційні ресурси, що сприяє розвитку відпочинку на узбережжях та створенню екологічних турів у центральній частині країни. Неабияке значення для розвитку туризму на Кіпрі має розвиток морських круїзів до сусідніх держав, що дає поштовх туристам скористатись цими послугами, адже більшість туристів хочуть охопити якомога більшу територію для відвідування та пізнання під час відпочинку⁴⁶⁰.

Особливої уваги для розвитку туризму на Кіпрі займають природно-заповідні території, які складають потужну базу для розвитку екотуризму. Тут

---

⁴⁵⁷ Вітман К. М. Кіпрський етнополітичний конфлікт: витоки та сучасний етап врегулювання. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 61. 2018. С. 106-116. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/61_2018/12.pdf (дата звернення: 03.09.2023).

⁴⁵⁸ Фастовець О. О. Сфера туризму у повоєнний період: досвід для України. *Економіка та суспільство*. Вип. 40. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-43>.

⁴⁵⁹ Cyprus: Selected Issues. IMF Country Report. 2021. №. 21/126. URL: <https://www.imf.org>. (дата звернення: 03.09.2023).

⁴⁶⁰ Фастовець О. О. Сфера туризму у повоєнний період: досвід для України. *Економіка та суспільство*. Вип. 40. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-43>.

знаходяться природні резервати Акротірі, Ейленья, Пафоський ліс, Тілірія, які є не просто природоохоронними територіями, а привабливими туристичними об'єктами, на які туроператорами організуються екотури.

Ще одним прикладом країни, яка швидкими темпами відновила активну туристичну діяльність на своїй території, став Єгипет. У Єгипті війна тривала з 1967 по 1970 роки. Конфлікт завершився угодою про припинення вогню без територіальних змін. Перемир'я тривало 3 роки. Лише 1979 року було підписано мирний договір, а Ізраїль вивів свої війська з Синайського півострова у 1982 році.

Крім того, не лише політична ситуація в середині в країні мала серйозний вплив на туризм, а й зовнішні фактори негативно позначались на його розвитку, а саме – політична нестабільність у сусідніх Лівії, Сирії та Іраку, заворушення «Арабської війни». Це призвело до посилення радикальних елементів, що у свою чергу привело до підвищення рівня тероризму, а в подальшому до створення негативного іміджу регіону, до якого належить і Єгипет.

Туристи із іноземних країн вважали туризм у країнах регіону небезпечним, тому обирали спокійні та відносно дешеві країни Азії. Проте, Єгипет все ж став єдиною країною Близькосхідного регіону, яка продемонструвала тенденції до відновлення після негативних подій. Але відновлення туристичного потенціалу Єгипту все ж не повернуло йому колишніх позицій, як однієї із найбільш популярних туристичних дестинацій у світі. Туризм у Єгипті також страждав і продовжує страждати від тероризму.

Періодично на території Єгипту відбуваються терористичні акти, спалахи насильства і релігійного екстремізму. Наприклад, у січні 2011 року стався вибух біля коптської церкви Святих в Олександрії, а в 2016 р – вибух всередині коптського собору в Каїрі. В 2016 року в Хургаді було скоєно напад на готель, в результаті якого постраждали 3 туриста з Австрії та Швеції. У квітні 2017 року серія скоординованих терористичних актів сталася в храмах в єгипетських містах Танта і Олександрія, жертвами якого стали 45 осіб. Тяжким ударом для Єгипту стало закриття авіасполучення з Великобританією після теракту на борту літака Airbus 321 над Синайським півостровом в 2015 році. Втрата 40% частки прибуттів після закриття авіасполучення, завдала серйозного збитку туристичній галузі Єгипту і всій економіці країни в цілому. Ці втрати були доволі суттєві для Єгипту який був туристичним лідером регіону⁴⁶¹.

Проте, незважаючи на вплив негативних геополітичних факторів на розвиток туризму в Єгипті, для цього характерні високі темпи розвитку туризму завдяки наявності унікальних історичних пам'яток та особливостям морських узбережь Синайського півострова та провінції Хургада. Після завершення конфлікту сфера туризму Єгипту почала відновлюватися активними темпами. Наприклад, у 2019 році Єгипет відвідувало майже 15 млн

---

⁴⁶¹ Шамара І. М., Савченко М. Г. Вплив політичної нестабільності на розвиток туризму в країнах Близького Сходу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Вип. 10, 2019. С. 219-226. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/15573/1456>. (дата звернення: 05.09.2023).

туристів, а частка туризму в економіці країни досягла 12%⁴⁶². На сьогоднішній день на території Єгипту продовжує активно розвиватись туризм, особливо – пізнавальні тури, відпочинок на узбережжі та екотури.

Для відновлення туристичної привабливості Єгиптом вживалися різноманітні заходи. Наприклад, після закінчення заворушень «Арабської весни» Єгипет запустив рекламні кампанії, використавши конфлікт в нових слоганах та намагався зробити площу Тахрір, яка була місцем початку заворушень новою туристичною пам'яткою столиці. Також були суттєво знижені ціни на проживання в єгипетських готелях. Окрім цього Єгипет провів ряд рекламних акцій для того, щоб Єгипет почав активне співробітництво з іншими державами у сфері боротьби з тероризмом. Всі ці акції у результаті змогли частково відновити туристичну привабливість Єгипту⁴⁶³.

Зачепив конфлікт «Арабська весна» і Туреччину. Проте, Туреччина змогла зберегти свій статус однієї із найбільш привабливих для європейських туристів країни, завдяки стабільності та гарному положенню між Заходом і Сходом. Хоча, 2015 та 2016 роки стали роками важких втрат для туризму Туреччини через атаку у центральному аеропорту Стамбула, коли загинуло понад 40 осіб, майже половина з яких були іноземцями, а також невдала спроба державного перевороту в Туреччині стала причиною смерті понад 240 осіб. Всі ці фактори призвели до сильного падіння привабливості Туреччини як туристичної дестинації та важкого удару по туристичному бізнесу який поніс колосальні втрати⁴⁶⁴.

Проте, згодом імідж Туреччини почав відновлюватись. Завдяки діям турецької влади вже у 2017 році, популярність Туреччини відновилаь та на 2017 рік країну відвідало понад 32,4 млн туристів. За даними ЮНВТО усього за 2018 рік Туреччину відвідало 39,5 млн осіб⁴⁶⁵. Туреччина пропонує відпочинок для усіх соціальних верств населення, від середніх 3 зіркових готелів до дорогих 5 зіркових готелів преміум класу. Також важливою конкурентною перевагою є відносно низька ціна на відпочинок, харчування та інші необхідні для туристів умови, що і дозволило швидкими темпами відновити туристичну сферу у постконфліктному періоді. Застосування урядом країни результативних адміністративно-правових, фінансово-економічних і соціальних інструментів підтримки та стимулювання галузі забезпечило умови її подальшого розвитку⁴⁶⁶.

⁴⁶² Фастовець О. О. Сфера туризму у повоєнний період: досвід для України. *Економіка та суспільство*. Вип. 40. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-43>.

⁴⁶³ Egypt: Country Gspecific: Arrivals of nonGresident visitors at national borders, by nationality 2012 G 2016 (05.2017). URL: <https://www.eGunwto.org/action/doSearch?ConceptID=2271&target=topic>. (дата звернення: 07.09.2023).

⁴⁶⁴ Constanze Letsch (5 Oct. 2016): Turkey's tourism industry reels from a year to forget. URL: <https://www.theguardian.com/travel/2016/oct/05/turkeyGtourismGindustryGreelsGyearGtoGforgetGistanbulGantalya>. (дата звернення: 07.09.2023).

⁴⁶⁵ Шамара І. М., Савченко М. Г. Вплив політичної нестабільності на розвиток туризму в країнах Близького Сходу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Вип. 10, 2019. С. 219-226. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/15573/1456>. (дата звернення: 07.09.2023).

⁴⁶⁶ Kyryliuk I., Povorozniuk I., Neshchadym L., Blahopoluchna A., Lytvyn O. Development of Turkey's tourist industry in the convention of the COVID-19 pandemic: challenges and opportunities. *Sciences of Europe* (Praha, Czech Republic). 2022. №88. Vol. 2. P. 16–22. DOI: 10.24412/3162-2364-2022-88-2-16-22

Особливе місце у відновленні туризму цих країн займає екологізація туризму. Слід звернути увагу на використання екологічно-чистих продуктів під час організації туризму. А також, проведення різноманітних заходів, на меті яких є привертання уваги світової спільноти до екологічної ситуації у світі. Прикладом чому є проведення у Єгипті саміту Організації Об'єднаних Націй COP27, присвяченого кліматичним змінам і обмеженню викидів⁴⁶⁷, а також, побудова смітцевої піраміди, щоб привернути увагу до зміни клімату, використавши 18 тонн сміття⁴⁶⁸.

Ще одним прикладом є Ізраїль, який і до сьогодні продовжує жити у стані війни із Палестиною. Ізраїльсько-палестинський конфлікт триває вже десятиліттями після того як у 1947 році ООН проголосувала за розділення Палестини на єврейську та арабську держави, а у 1948 році була створена держава Ізраїль, яку не визнала арабська сторона⁴⁶⁹. Зараз зберігається висока напруженість між Ізраїлем та палестинцями, які проживають у Східному Єрусалимі, Газі та на Західному березі, проте, це не стає перешкодою для активного розвитку туризму країни, де на туризм припадає 6,2% економіки.

Слід зауважити, що офіційна реєстрація іноземних відвідувачів розпочалася ще з 1948 році, майже разом із початком війни між Ізраїлем та Палестиною. На той час до країни завітало лише 4,5 тис. осіб. У 1950 році Ізраїль прийняв вже 33 тис. іноземців, а через 10 років чисельність туристів зросла до 117,7 тис. осіб. У 1970 році до країни з метою туризму прибуло вже 441 тис. осіб, у 1980 році – 1,18 млн осіб, в 1990 році – 1,063 млн осіб, у 2000 році – 2,41 млн осіб⁴⁷⁰. У 2005 році знизилася до 1,9 млн осіб, проте вже у 2010 році Ізраїль прийняв 2,8 млн осіб. У 2015 році чисельність туристів повернулася до рівня 2010 року – 2,8 млн осіб – після чергового падіння, обумовленого загостренням конфлікту в Газі⁴⁷¹. А вже у 2019 році країна прийняла 4,55 млн відвідувачів, що майже вдвічі більше, ніж у 2015 році⁴⁷².

У сфері туризму Ізраїлю відбувається постійне коливання, фіксуються зміни у сфері безпеки через постійне протистояння арабського та ізраїльського населення, економічну ситуацію у світі, пандемію COVID-19.

На початку XXI століття, незважаючи на зростання туристичного потоку у 2000 році, порівняно з 1999 р, через початок Другої інтифади, досягнення були нівельовані та зафіксований трирічний період падіння, який досяг найнижчої точки у 2002 році. Після цього показники стабільно зростали до 2006 році коли

---

⁴⁶⁷ Доросли погляд на світ. У Єгипті стартував саміт Організації Об'єднаних Націй COP27, присвячений кліматичним змінам і обмеженню викидів. Понад 100 очільників країн прибули на захід. URL: https://lb.ua/world/2022/11/07/535063_svitovi_lideri_zibralis.html. (дата звернення: 30.09.2023).

⁴⁶⁸ Екополітика. У Єгипті побудували смітцеву піраміду. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/u-iegipti-pobudovali-smittievu-piramidu-shhob-privernuti-uvagu-do-zmini-klimatu/>. (дата звернення: 30.09.2023)

⁴⁶⁹ Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 126 (частина I). С. 12-23.

⁴⁷⁰ International Tourism Highlights, 2001 Edition. P. 7. URL: <https://tourlib.net/wto.htm>. (дата звернення: 07.09.2023).

⁴⁷¹ International Tourism Highlights, 2011 Edition. P. 6 URL: <https://tourlib.net/wto.htm>. (дата звернення: 07.09.2023).

⁴⁷² International Tourism Highlights, 2020 Edition. P. 18. URL: <https://tourlib.net/wto.htm>. (дата звернення: 07.09.2023).

розпочалася Друга Ліванська війна. У 2007 та 2008 роках чисельність іноземних відвідувачів Ізраїлю знову починає збільшуватися, досягаючи пікових значень у 2008 році. Проте, світова економічна криза, яка розпочалася в останньому кварталі 2008 року та продовжувалася у 2009 році обумовили низькі показники іноземних відвідувачів в цей період. Ізраїль продемонстрував стійкість до коливань напруженості як під час війни з Ліванською Хезболою у 2006 році, конфлікту в Газі 2014 року. Розвиток туризму стримується постійним протистоянням між єврейським та арабським населенням країни та терористичними заходами. Кожен випадок загострення військового конфлікту, подібно до травневого у 2021 році в секторі Газа, позбавляє Ізраїль кожного четвертого туриста та понад півмільярда доларів надходжень. Проте сфера туризму багато років залишається важливою галуззю економіки, на яку припадає 5% всього експорту та 6% зайнятих в Ізраїлі⁴⁷³.

Варто зазначити, що геотуристичне положення країни є складним, бо країна має нестабільні стосунки з арабськими країнами, які її оточують (збройне протистояння та висока ймовірність терактів). Відбувається постійне коливання туристичних потоків в'їзного туризму, через проблеми у сфері безпеки, протистояння арабського та ізраїльського населення та економічну ситуацію у світі.

Проте, активному відновленню сфери туризму в Ізраїлі сприяє наявність унікального туристичного потенціалу, впровадження державою цілеспрямованої туристичної політики, здійснення інноваційних проектів для залучення туристів на регіональному, національному та міжнародному рівнях. З метою реалізації державної політики в галузі туризму координації основних напрямків його розвитку, підтримки туристичного підприємництва в країні створено спеціальну урядову структуру – Міністерство туризму. Його головними завданнями є визначення національних туристичних пріоритетів, стратегія планування та розробка перспективних проектів розвитку туризму, надання фінансової підтримки інвесторам для нового будівництва та реконструкції – проведення маркетингових досліджень у туристичній сфері, збір і аналіз статистичних даних стосовно туризму, координація усіх публікацій з туристичної проблематики, розробка нових турів доступних широкому загалу іноземних і вітчизняних туристів.

Ресурсами для сфери туризму Ізраїлю є як історичні, так і природні атракції, тому найпопулярнішими видами туризму в цій країні є паломництво, медичний, культурний, а також, екотуризм⁴⁷⁴. Так як, сфера туризму Ізраїлю характеризується наступними сегментами: рекреаційний з метою відпочинку, лікувальний, культурно-пізнавальний (екскурсійний), релігійний туризм, відбувається розвиток нових туристичних дестинацій та різновидів туризму на внутрішньому ринку, розвивається туризм з активними засобами пересування, то були здійснені проекти підтримки та модернізації ринку – створення

---

⁴⁷³ Каліманов О. Скільки коштує ізраїльський конфлікт з палестинцями. Чи може він розорити країну? *РБК-Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57335692>. (дата звернення 07.09.2023).

⁴⁷⁴ Кирилюк І., Чвертко Л. Стан та основні тенденції розвитку туризму в Ізраїлі. Туризм та курорти: досвід Ізраїлю для України. [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції]. К. : Альфа-ПІК, 2018. С. 10-12.

«зелених островів туризму». Серед інноваційних видів туризму – екологічні тури, що проводяться в горах та пустелях, розвиток оздоровлення на гарячих джерелах та лікувальних грязях Мертвого моря, відпочинок та водні види спорту (дайвінг) на узбережжі Червоного та Середземного морів⁴⁷⁵.

Надзвичайно активним і креативним є Товариство із захисту природи в Ізраїлі (Society for Protection of Nature in Israel). Своїм завдання воно вбачає спонсорство проєктів, спрямованих на захист навколишнього середовища, донесення до громадськості тих небезпек, що можуть зіпсувати природну красу країни, та на просування екологічного балансу регіону. Ефективними засобами діяльності суспільства є розроблені пішохідні прогулянки на короткі та довгі відстані, тури від одноденних до тижневих, лекції з питань збереження природи. Варто зазначити, що діяльність цієї організації, передусім, спрямовано на мешканців країни. Однак для залучення іноземних споживачів усі розроблені туристичні продукти представлено на сайті не лише на івриті, але й англійською мовою⁴⁷⁶.

Бустан Ха Шалом (Bustan Ha Shalom), що перекладається, як «сад миру», – це партнерство єврейських та арабських еко-будівельників з Ізраїлю, архітекторів, природоохоронних діячів і фермерів, які спільно працюють над сталим розвитком громади, переважно від імені колишньої кочових бедуїнів Ізраїлю. Серед його численних заходів необхідно відмітити збереження традицій кочового способу життя бедуїнів, заохочення виробництва та продажу традиційних бедуїнських промислів і захисту громадянських та політичних прав бедуїнів. Також організація ініціює проведення різних волонтерських проєктів, навчання та створення медичних центрів, будинків та ігрових майданчиків у бедуїнських поселеннях⁴⁷⁷.

Низка колективних і кооперативних громад в Ізраїлі, що практикують органічне землеробство та переробку вторинної сировини, також розробили програми з прийому туристів, які переймаються питаннями екології. Наприклад, Кібуц Лотан (Kibbutz Lotan) було засновано ще в 1980-х рр. американськими емігрантами, щоб продемонструвати технологію створення екологічно чистих поселень у пустелі, органічне землеробство та будівництво з натуральних і перероблених матеріалів. Нині разом із сусідніми кібуцами

Йагель (Yahel) і Кетура (Ketura) було започатковано програми екологічного вивчення пустелі, екологічних походів, птахівництва, медитації, релаксації та масажу, що в поєднанні з можливістю жити та спостерігати за цими громадами, є чудовою можливістю для відпочинку туристів. Ще кілька прикладів свідчать про те, що екологічний туризм має достатньо високий рівень розвитку в Ізраїлі.

Сукках у пустелі (Succah in the Desert), в центральному високогірному районі Негев, є одним з небагатьох еко-місць в Ізраїлі. Готель Isrotel Ramon Inn є одним із небагатьох екологічно чистих готелів Ізраїлю. Незважаючи на те, що

---

⁴⁷⁵ Фастовець О. О. Розвиток сфери туризму Ізраїлю: досвід для України. *Економіка та суспільство*. Вип. 41, 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-11>.

⁴⁷⁶ Society for Protection of Nature in Israel: official site. URL: www.spni.org. (дата звернення: 30.09.2023).

⁴⁷⁷ BustanHaShalom: official site. URL: www.bustan.org. (дата звернення: 30.06.2023).

органічне сільське господарство Кліля (Klil) біля північно-західного кордону Ізраїлю не приймає туристів на ночівлю, це місце приваблює їх незвичайними будинками та студіями, створеними художниками та ремісниками. Крім того, тут у майстернях гончарів проводяться майстер-класи з виготовлення самобутньої кераміки, що допомагає зберегти традиції ефіопських єврейських гончарів.

Однією з важливих складових екотуризму є сталість, під якою традиційно розуміють сумлінність, відповідальність подорожуючих. Це означає, що туристи мають бути обережними у середовищах, що вивчають, та поважати громади, що відвідують. Відтак, у туризмі Ізраїлю тісно поєднуються дві компоненти – екотуризм та етичний туризм. Причому, екотуризм визначається Міжнародним товариством екотуризму (International Ecotourism Society) як відповідальне ставлення до природи під час подорожі, збереження навколишнього середовища та покращення добробуту місцевого населення.

Товариством розроблено низку принципів, що їх мають дотримуватися еко туристи, а саме:

- мінімізувати вплив туристів на навколишнє середовище;
- розвивати екологічну та культурну обізнаність туристів;
- поважати традиції приймаючої сторони;
- показувати позитивний приклад для відвідувачів і господарів;
- приносити фінансові вигоди для збереження природи та для місцевих жителів;
- проявляти розуміння політичного, екологічного та соціального становища приймаючої країни;
- підтримувати міжнародні договори у галузі прав людини та трудових відносин⁴⁷⁸.

Якщо основну увагу екологічного туризму зосереджено на впливі на навколишнє природне середовище, то етичний туризм зосереджується на способах збереження та посилення місцевої економіки та громад, незалежно від місця їх розташування. Етичний туризм може проявлятися навіть у готелі, де зупинився турист, або у магазині, де працюють місцеві працівники та продають товари місцевого виробництва.

Інформативним джерелом ідей таких видів туризму і подорожей є сайт з однойменною назвою – «відповідальна подорож» (Responsible Travel), що є вебсторінкою авторитетного представника етичного туризму в туристичній індустрії – Sustainable Travel International, Міжнародної організації зі сталих подорожей⁴⁷⁹.

Ще одним сегментом екотуризму в Ізраїлі є волонтерські чи добровільні подорожі, що приваблюють тих, хто прагне вийти за рамки стандартного досвіду групового туру, щоб вивчати мови, спілкуватися з місцевими жителями та особистісно розвиватися під час відпустки. Добровільні поїздки не вимагають спеціальних навичок від туриста, окрім одного – готовності

⁴⁷⁸ InternationalEcotourismSociety: official site. URL: www.ecotourism.org. (дата звернення: 30.09.2023).

⁴⁷⁹ SustainableTravelInternational: official site. URL: www.sustainabletravelinternational.org. (дата звернення: 30.09.2023).

працювати. Тривалість програм варіюються від декількох днів до кількох тижнів. Деякі програми забезпечують туристу безкоштовне житло та харчування, в обмін на його допомогу по господарству. Однак, туристичні витрати оплачуються туристом окремо, і можуть бути достатньо високими.

Дослідники екотуризму Ізраїлю С. Бабушко та С. Попович зазначають, що до кола завдань організацій, які займаються зеленим сільським туризмом відносяться різноманітні види діяльності, націлені на сталість його розвитку, а саме: екологічний туризм (збереження природи), етичний туризм (відповідальне ставлення до народних традицій, побуту та культури), волонтерський туризм (праця в сільському господарстві в обмін на житло та харчування для туристів)⁴⁸⁰.

Навіть знаючи про те, що в країні триває війна, іноземні туристи охоче їдуть до Ізраїлю гуляти вулицями стародавнього біблійного Єрусалиму, куштувати традиційні страви в Тель-Авіві або відновлюватися на курортах Мертвого моря. У 2019 році країну відвідали 4,5 млн туристів⁴⁸¹. Досвід держави Ізраїль, щодо підтримки сфери туризму в умовах військових конфліктів та пандемії, а також у напрямку розвитку екотуризму, доцільно впроваджувати в Україні у повоєнний період.

Варто звернути увагу на досвід відновлення туристичної сфери після завершення конфлікту Боснії і Герцеговини. Конфлікт у Боснії та Герцеговині тривав у 1992–1995 роках та завершився Дейтонськими угодами 1995 року, якими передбачено збереження єдиної федеративної держави, що складається з двох частин: мусульмансько-хорватської Федерації Боснії та Герцеговини та Республіки Сербської⁴⁸². За офіційними даними з 1995 року приріст турпотоків у країну становив 24% щорічно, а Всесвітня організація туризму прогнозувала, що до 2020 року Боснія та Герцеговина займе третє місце у світі за темпами розвитку туризму. У 2010 році Сараєво було в топ-10 міст для відвідування від путівника «Lonely Planet». У 2019 році загальний внесок туризму в економіку Боснії та Герцеговини склав 10,5%⁴⁸³.

Причиною такого розвитку стала цікавість туристів до наслідків війни і руйнацій та вшанування пам'яті постраждалих. Наприклад, у м. Сараєво набув поширення так званий «темний» (dark) туризм. У місті були влаштовані меморіали загиблим, пам'ятники дітям, які загинули під час облоги міста, «троянди Сараєво» (воронки від снарядів, де загинули люди, залили червоною смолою). Також збереглася османська архітектура старого центру, численні музеї, готелі. При цьому місто тривалий час вважалося «меккою темного туризму» для іноземних відвідувачів, бо багато фасадів житлових будинків

---

⁴⁸⁰ Бабушко С., Попович С. Ідеї сільського зеленого туризму в Ізраїлі. URL: <https://reposit.uni-sport.edu.ua/bitstream/handle/787878787/1312/%D0%86%D0%B7%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BB%D1%8C.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата звернення: 30.09.2023).

⁴⁸¹ Economic impact of COVID-19 on tourism and remittances: Insights from Egypt. 2021. *IFPRI*. URL: <https://www.ifpri.org/blog/economic-impact-covid-19-tourism-and-remittances-insights-egypt>. (дата звернення: 10.09.2023).

⁴⁸² Economic Impact Reports. *World travel & tourism council*. 2021. URL: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> (дата звернення: 10.09.2023).

⁴⁸³ Зейд А. Кассуха Постконфліктні туристичні ландшафти: між спадщиною конфлікту та гібридизацією туристичної діяльності. *Open edition journals*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>.

пошкоджені кулями або снарядами. Але такі локації «розбавлені» великою кількістю відновлених християнських храмів, мечетей, синагог, що створює у туристів образ духовного центру – «Єрусалиму Балкан»⁴⁸⁴.

Щодо шляхів відновлення у постконфліктному періоді Сараєво і Мостар у Боснії і Герцоговині варто звернути увагу на дослідження Зейда А. Кассухи, де описано, як країни успішно відновлюють туристичну галузь після війни. Автор представляє огляд процесу забезпечення стійкості в постконфліктному туристичному ландшафті, аналізуючи різні форми адаптації туризму до постконфліктного контексту, а також підходи до спадкування та меморіалізації, пов'язані з війною 1992-1995 роках. Як індикатори змін, спричинених війною, називаються форми туризму, які з'являються загалом після збройних конфліктів: темний туризм – стосується відвідування місць, пов'язаних зі смертю, катастрофами або людськими стражданнями⁴⁸⁵; туризм пам'яті – «туризм до місць, з якими людина підтримує міцні особисті біографічні стосунки, місця страждань, втрат, минулого пригнічення, які проживали особисто або члени групи, до якої ви належите». Цей вид туризму має особистісний вимір, що відрізняє його від темного туризму і робить його різновидом «посттравматичного спорідненого туризму»⁴⁸⁶. Іншим важливим фактором, на думку автора, є спадщина. У постконфліктному контексті він розрізняє дві широкі категорії: попередню спадщину, яка вже була створена до конфлікту, і спадщину, створену конфліктом. Таким чином, науковець розрізняє «збережену» або «реабілітовану» спадщину (колишня спадщина, збережена або мало деградована внаслідок конфлікту), «нову» спадщину (в результаті конфлікту) і «гібридну» спадщину (стародавню спадщину, символічну цінність якої було змінено конфліктом)⁴⁸⁷.

Натомість у Мостарі, який поділений між боснійськими і хорватськими громадами, набагато менше слідів війни, які показують туристам. Історичний центр з пам'ятками османською епохи розташований у боснійській частині міста. З огляду на бум туризму в Мостарі, боснійська сторона отримує більше вигод. Але хорватська сторона залишається більш процвітаючою з більшим капіталом та динамічнішою економічною діяльністю. Переважна кількість туристів у Мостарі – ті, хто приїздить на денні екскурсії, часто з Дубровніка у Хорватії⁴⁸⁸.

В Хорватії в 1990-х роках сфера туризму практично припинила працювати. Проте, після завершення військових дій розпочалася інтенсивна піар-компанія країни та її туристичних «родзинок». Також відбувався розвиток ринку рейсів бюджетних авіаліній, бюджетного житла та запуск круїзних маршрутів. На

⁴⁸⁴ Маджумар О., Гончарова К. Повстати з руїн. Які країни після війни стали популярними у туристів. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html>. (дата звернення: 10.09.2023).

⁴⁸⁵ Lennon J. J., Foley M. *Dark tourism. The attraction of death and disaster*. Cengage Learning EMEA. Predicting Travellers' Impact. 2022. URL: <https://forwardkeys.com/>. (дата звернення: 10.09.2023).

⁴⁸⁶ Bachimon P. and Dério P. *Tourisme affinitaire, Téoros. Revue de recherche en tourisme*. Vol. 29, n°1. 2010. URL: disponible sur. <http://teoros.revues.org/496>. (дата звернення: 10.09.2023).

⁴⁸⁷ Зейд А. Кассуха Постконфліктні туристичні ландшафти: між спадщиною конфлікту та гібридизацією туристичної діяльності. *Open edition journals*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>.

⁴⁸⁸ Повстати з руїн. Які країни після війни стали популярними у туристів. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html/> (дата звернення: 10.09.2023).

території Хорватії розташовано понад тисяча островів, з яких 66 населені. Завдяки цій географічній особливості до країни потяглися туристи, які раніше були прихильниками грецьких островів. Хорватські пляжі почали отримувати «голубі прапори» за свою екологічність та чистоту. Про пляжні дестинації Хорватії писали іноземні видання, з'явилася інформація в соціальних медіа. Країною зацікавилися мережеві готелі, круїзні компанії, міжнародні туроператори. Швидке зростання туризму суттєво вплинуло на хорватську економіку. Близько десяти мільйонів гостей щорічно приносять суттєві доходи і генерують близько 15% ВВП Хорватії.

Наприклад, у 2017 році лише за період січень-серпень країну відвідали 15 млн туристів. Це сприяло збільшенню інвестиції у розбудову прибережних готелів, ресторанів та інфраструктури для яхт. За даними Хорватського бюро статистики, до пандемії коронавірусу доходи країни від туризму росли на 11% щорічно. Хорватія повторила шлях Кіпру щодо уваги до медіа та масової реклами туризму в інших державах⁴⁸⁹

Такі дослідники як А. А. Олійник та К. М. Юрченко звертають увагу на те, що історія Хорватії, її зовнішньо-політичне становище має низку подібних рис до України. Хорватія – держава із соціалістичним минулим – проголосила свою незалежність 25 червня 1991 року, тобто є ровесницею нашої країни. Вихід зі складу Югославії супроводжувався тривалим військовим конфліктом між хорватами та сербами у період із січня 1992 до серпня 1995 року. Наслідки були дуже серйозними не лише для туризму, але і загалом для життя населення:

- величезна кількість загиблих серед мирного населення;
- зруйнована значна частина житлового фонду та інфраструктури міст, що стали «гарячими точками» під час бойових дій;
- зріс зовнішній борг та водночас скоротився ВВП;
- значна частина населення вирушила до Європейських країн у якості біженців.

Наприкінці 1990-х роках економічна криза залишалася глибокою. Та всього за 13 років Хорватія зуміла стати країною-членом ЄС, перепрофілюватися із країни з плановою моделлю економіки на ринкову, із сільськогосподарського профілю – у промисловість та сферу послуг, а також отримати звання «нової туристичної зірки Європи»⁴⁹⁰. Важливу роль у цих процесах відіграв саме туризм, що, станом на 2019 рік, складав вже понад 15 % ВВП країни⁴⁹¹.

За дослідженням А. А. Олійник для досягнення таких результатів було здійснено ряд заходів: загальноекономічних та окремо у сфері туризму.

Загальноекономічні:

- прийняття стабілізаційної програми «шокової терапії» (жовтень, 1993

---

⁴⁸⁹ Фастовець О. О. Сфера туризму у повоєнний період: досвід для України. *Економіка та суспільство*. Вип. 40. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-43>.

⁴⁹⁰ Кругляк М. Е. Туризм у постюгославських державах. Хорватія: приклад для України. *Гілея: Науковий вісник*. 2017. № 120. С. 101–105.

⁴⁹¹ Моца А., Шевчук С., Середа Н. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>.

року);

- прийняття курсу на євроінтеграцію;
- розробка планів відбудови та інтеграції зруйнованих громад.

Заходи у сфері туризму:

- масштабна піар-кампанія країни та її раніше невідомих туристичних «родзинок»;
- розвиток бюджетних авіаліній;
- забезпечення зручного та недорогого житла;
- максимальне використання природних ресурсів, одночасно із проведенням заходів зі збереження екологічних показників;
- створення нових туристичних маршрутів, що допомогло відновити і розвинути туризм;
- звільнення підприємств туристичної галузі від сплати ПДВ;
- додаткові стимули для капіталовкладень залежно від розмірів інвестицій;
- установа контролю за якістю туристичного продукту;
- інвестування у відбудову туристичної інфраструктури;
- максимально ефективно використання кредитів та грантів, наданих європейськими та міжнародними організаціями, для відновлення історичної і культурної спадщини, туристичної інфраструктури тощо⁴⁹².

Для туристичної популярності Хорватської Республіки надзвичайно важливу роль зіграла євроінтеграція, адже це дозволило отримати фінансову підтримку урядових та приватних структур у розвитку туризму, збільшити туристичний потік, розширити клієнтську базу, що, у свою чергу, сприяло збільшенню частки цієї галузі у ВВП країни. Такий шлях є перспективним також для України, яка зараз знаходиться на етапі вступу до Європейського Союзу та вже зараз отримує величезну підтримку від західних партнерів.

Варто розглянути і такий аспект туристичної політики Хорватії, як розробка стратегії. Міністерство туризму та спорту Хорватії у стратегічному документі на період 2013-2020 роки визначає пріоритетними напрямками в галузі туризму: впровадження нових моделей управління туристичними дестинаціями шляхом реалізації програми зі створення DMOs (Destination Management Organizations), яка слугуватиме платформою для внесення змін до законодавства, що стосуються питань туризму⁴⁹³. Подібні заходи також прийнятні для адаптації у сфері управління українським туризмом, та головне – розробка практичних механізмів для реального застосування затверджених програм.

Також цікавим є такий новий напрям менеджменту туризму, як принцип *integrated risk management (IRM)* – інтегрованого управління ризиками. У 2016

---

⁴⁹² Олійник А. А. Напрями публічного управління повоєнного відновлення сфери туризму: досвід Хорватії. *Туризм в Україні: виклики та відновлення*: Зб. матеріалів Міжнародного туристичного форуму, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, 21–22 березня 2023 року. К. : КНЕУ, 2023. С. 224-226.

⁴⁹³ Матвієнко Н. Управління регіональним розвитком туризму Хорватії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2014. Вип. 1. С. 64–66.

році було проведено дослідження щодо можливих негативних подій, що пов'язані зі сферою туризму та, у випадку таких інцидентів, розроблення алгоритму дій для максимального пом'якшення наслідків. Було здійснено комплексний аналіз сильних і слабких сторін, можливостей і загроз для індустрії туризму Хорватії. Політичні, економічні, соціальні, технологічні, правові та екологічні аспекти були розглянуті для визначення набору найпомітніших ризиків, які можуть впливати на хорватський туризм щороку. Для регіонів країни розроблена схема загроз і ризиків, розрахована їхня вірогідність та вплив на туристичну інфраструктуру та розмір туристичних потоків. До ризиків, які є вірогідними у Хорватії, дослідники віднесли: погану погоду, стихійні лиха, спалахи захворювань та епідемії, терористичні атаки, політичну та суспільну нестабільність у регіоні, екологічні інциденти тощо.

Усі ці загрози також є актуальними і для українського туристичного сектору, особливо ризики соціальної чи політичної нестабільності, терористичних атак та екологічних катастроф. А тому управлінські структури нашої держави мають також звернути увагу на такий новий підхід, як інтегрований менеджмент ризиків.

Отже, розглянувши досвід Хорватії у відновленні сфери туризму у повоєнний період, різні дослідники звертають увагу на виділення таких основних заходів, які є прийнятними до застосування і в Україні:

- відновлення зруйнованої інфраструктури та створення безпечних умов для усіх видів туризму;
- створення нової стратегії розвитку туризму з урахуванням нинішньої соціально-політичної та економічної ситуації, із детальним планом дій для її швидкого та ефективного впровадження. Розробка подібних документів має враховувати сучасні тенденції у світовому туризмі, залучати міжнародних інвесторів для якісного та інноваційного відновлення туризму в Україні, аби досягти швидких та якісних результатів, як це вдалося Хорватії;
- запровадження ряду заходів, спрямованих на залучення інвестицій у сферу туризму;
- промоційні заходи задля створення позитивного іміджу країни на світовому ринку туристичних послуг;
- забезпечення контролю якості туристичних продуктів;
- розробка програм з оцінки ризиків та налагодження системи протидії та пом'якшення наслідків у випадку, якщо негативна подія все ж відбулася.

Варто звернути увагу на те, що на всіх етапах розвитку туризму у повоєнний період як Боснія та Герцоговина, так і Хорватія, значне місце виділяли для розвитку екологічних напрямів туризму та збереженню природних комплексів, наприклад, максимальне використання природних ресурсів, одночасно із проведенням заходів зі збереження екологічних показників.

Такий підхід дозволить швидко відновити туристичну сферу України в повоєнний період, збільшити кількість внутрішніх і зовнішніх інвестицій, а також збільшити потужність туристичних потоків, а разом із ними – прибутки до державного бюджету.

Цікавим, та неоднозначним, є досвід Грузії, яка також пережила два

воєнних конфлікти на своїй території. Політичні заворушення на Південному Кавказі розпочалися ще на початку 1990-х, з розпадом Радянського Союзу. Така політична нестабільність була властива багатьом країни з перехідною економікою. Водночас росія за своїм сценарієм часто вдається до провокацій і підтримує різні конфліктні ситуації, щоб «зберігати свою фактичну владу» над пострадянськими територіями. Другий раз Грузія постраждала від прямої війни з росією у 2008 році під час п'ятиденної серпневої анексія 20 % території Грузії її північним сусідом, який в односторонньому порядку проголосив так звані незалежні держави – Абхазію та Південну Осетію (невизнані міжнародним співробітництвом). В цей період всі сфери економіки Грузії значно постраждали, маючи негативний вплив ззовні та під дією корупції, злочинності та непрозорості прийняття рішень.

До однієї з найбільш постраждалих сфер, особливо під час початку війни у 1991 році, відноситься й індустрія туризму, яка, маючи багатий туристично-рекреаційний потенціал, була розвинена на той час на високому рівні. Однією з причин негативного розвитку подій для туристичної індустрії стало захоплення країною-агресором контролю над найбільш привабливими і затребуваними туристичними місцями Грузії, такими як узбережжя Абхазького Чорного моря, гірські регіони та одні з найбільших туристично-рекреаційних центрів цієї місцевості.

Така ситуація спровокувала ситуацію, що майже 300 тис. внутрішньо-переміщених осіб (ВПО), яким пропонувались для проживання готелі та заклади готельного типу, в яких раніше розміщувались туристи, приїжджали на відпочинок до Грузії. Внаслідок забезпечення державою для внутрішньо-переміщених осіб туристичної інфраструктури як альтернативного місця розміщення, підірвалася можливість активного туристичного розвитку країни в цей період та в перспективі через недостатню кількість місць розміщення для потенційних туристів. Це стало першим з епізодів політичних утисків незалежної Грузії сусідньою російською федерацією, що й залишило глибокий слід в країні в економічному плані, зокрема у туризмі, як одній з найбільш передових галузей економіки пострадянської Грузії.

З середини 2000-х років зусилля Грузії з відродження туризму постійно стикаються з постійними перешкодами та обмеженнями, які звичайно були пов'язані не лише із внутрішньою політичною ситуацією у країні, але і залежала від сусідньої країни. Це можна прослідкувати, розглянувши відсотки доходів від туризму у ВВП країни, які змінювались в кілька разів, але залишався відносно стабільним та багатообіцяючим. Варто зауважити, що особливо значне зростання відбулося у 2017 році, коли частка доходів від туризму у ВВП країни становила 7,3%, порівняно з 6,2% у 2016 році. Значне зростання продовжилося в наступні роки, досягнувши піку в 8,4% у 2019 році.

Незважаючи на підвищення частки доходів від туризму у ВВП Грузії, все ж потрібно зазначити про негативний вплив росії на туризму у Грузії. Адже, впродовж довгого проміжку часу вся політика співпраці країни-агресора з Грузією була націлена на блокаду різних секторів економіки, в тому числі і туризму. Зокрема, ембарго росії щодо Грузії спеціально націлені на сектори, на

які опиралась грузинська економіка. Особливо це було помітно в період з 2005 по 2020 роки, як зазначають дослідники. Тобто, незважаючи на негативний досвід Грузії в 1991 році, країна продовжила свою співпрацю з російською федерацією, яка впродовж всього часу із здобуття Грузією незалежності прагне завдати країні шкоди в економічному плані. Наприклад, росія створювала різноманітні обмеження щодо грузинського експорту сільськогосподарських продуктів, вина, мінеральної води, які також є одним з ресурсів туристичної індустрії Грузії, особливо екологічного.

Різні дослідники зауважують, що впродовж значного періоду найбільший відсоток зовнішніх туристичних потоків Грузії займали саме туристи із російської федерації, що також прямо впливає на туристичну індустрію країни. Тому, декілька спроб обмежити вільне пересування людей між цими країнами, обумовили пряме зменшення кількості російських туристів, які відвідували Грузію, що і вплинуло на динаміку зовнішніх туристичних потоків Грузії.

Зауважимо, 2008 рік став серйозною проблемою для розвитку грузинського туризму, причому кількість російських туристів спочатку була вищою ніж у 2007 році, але потім різко зменшилась майже вдвічі починаючи із серпня з початком російсько-грузинську війну (7 серпня 2008 року – 12 серпня 2008 року). Тобто, незважаючи, на те, що в цей період відбувалась російсько-грузинська війна, все ж туристи з країни агресора в Грузії залишались, що, звичайно, в подальшому стане негативним досвідом не лише для Грузії, але і для інших країн.

Навіть після війни 2008 року значний відсоток зовнішніх туристів у Грузії так і займали туристи з країни-агресора. Крім того, після одностороннього усунення Грузією візових обмежень для громадян росії в 2011 році, їх в'їзд у 2012 році зніс на 72% і продовжував зростати⁴⁹⁴.

Проте, показовим є те, що через військовий конфлікт в Південній Осетії між Грузією та російською федерацією у 2008 році Грузія стала більш відомою серед іноземних туристів, що підвищило їх частку у загальній кількості в'їзних туристів. Через збройний конфлікт літні та осінні туристичні сезони у 2008 році були дуже складними, що було спричинено відсутністю попиту на поїздки до Грузії та низький рівень заповнюваності в закладах розміщення. Внаслідок цього, країні потрібно було знову створити імідж привабливого туристичного напрямку, тож, урядом Грузії було вжито ряд ефективних заходів для подолання наслідків післявоєнного періоду для туристичного сектору, які призвели до відновлення турпотоків⁴⁹⁵. Серед таких заходів програми розвитку туризму у Грузії, як вектора процвітання країни для досягнення стратегічних інтересів та цілей розвитку Грузії, які чітко викладені в його стратегії та політичних документах: Стратегія розвитку туризму Грузії до 2025 року; Кавказька регіональна програма досліджень (2020–2030); Програма регіонального розвитку Грузії (2018–2021); Стратегія розвитку Гірського

⁴⁹⁴ Salukvadze G. The Intersection of Georgian Tourism and Russian Politics. *Caucasus Analytical Digest*. 2021. № 122. P. 9-14. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000506344>.

⁴⁹⁵ Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. *Modern Economics*. 2018. № 9. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V9\(2018\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V9(2018)-12).

поселення Грузії (2019–2023)⁴⁹⁶.

У всіх перерахованих стратегіях та напрямках відновлення туризму Грузії у повоєнний період не останнє місце займав і екотуризм, адже Грузія має надзвичайно багатий ресурсний потенціал для розвитку такого виду туризму.

Після завершення конфлікту до Грузії залучалися іноземні інвестиції для створення інфраструктури відпочинку на морському узбережжі. Також країна активно розвиває відпочинок в горах (влітку), гірськолижні курорти (взимку), екотуризм та етногастрономічний туризм, який є тісно пов'язаним із етнічним та інші види. Однак загальноновизнано, що крихкий політичний клімат у регіоні, зокрема «заморожені» збройні конфлікти, ставить під загрозу довгострокову життєздатність туристичного сектору.

Варто звернути увагу і на острів Шрі-Ланка, який історично завжди був туристичним місцем протягом століть. Подібно до деяких інших популярних туристичних дестинацій, Шрі-Ланка є екзотичним місцем завдячуючи природним ресурсам, які є надважливими для розвитку туризму. Шрі-Ланка пропонує безліч варіантів для мандрівників, включаючи сонячні пляжі, сприятливий клімат, багату культурну спадщину, національні парки і цікаву дику природу.

Туристична індустрія Шрі-Ланки почала розвиватися в комерційних масштабах в 1966 році з введенням генерального плану розвитку туризму⁴⁹⁷. Тому, спостерігалось стрімке зростання прибуттів туристів у період з 1966 по 1977 роки, від 189,7 тис. в 1966 році до 153,7 тис. в 1977 році. З введенням відкритої економічної політики на Шрі-Ланці в 1977 році, туристична галузь ще більше розширилася до 1982 року, з 153,7 тис. у 1977 році до 407,2 тис. у 1982 році. Період 1978 по 1982 роки можна розглядати як відносно процвітаючий період ранньої історії туризму на острові Шрі-Ланка. Проте, перший туристичний бум (з 1966 по 1982 роки) закінчився активними етнічними заворушеннями у липні 1983 року та ескалацією сепаратизму.

Після закінчення майже трьох десятиліть жорстокої сепаратистської війни між сепаратистами та урядом сили безпеки на Шрі-Ланці в травні 2009 року, відбувся післявоєнний туристичний бум на острові, який навіть не очікувався.

Кількість міжнародних туристичних прибуттів на Шрі-Ланку різко зросла, перевищивши всі попередні історичні щорічні та щомісячні рекорди прибуттів туристів. Після визнання ключової ролі туристичної галузі в післявоєнному розвитку Шрі-Ланки уряд запустив Стратегію розвитку туризму (TDS) з п'ятирічним генеральним планом на 2011-2016 роки, встановивши ряд важливих цілей, спрямованих на залучення великої кількості міжнародних туристів. Це продемонструвало, що уряд Шрі-Ланки дуже прагнув прискорити економічний розвиток за рахунок туризму. Також важливим для острова Шрі-Ланка стали реалізація маркетингових та управлінських стратегій, щодо

---

⁴⁹⁶ Salukvadze G. The Intersection of Georgian Tourism and Russian Politics. *Caucasus Analytical Digest*, 122, 9-14. 2021. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000506344>.

⁴⁹⁷ Fernando S., Bandara J. S., Liyanaarachch S., Jayathilaka R., Smith, C. Political violence and volatility in international tourist arrivals: the case of Sri Lanka. *Tourism Analysis*. 2013. №18(5). С. 575-586. DOI: <https://doi.org/10.3727/108354213x13782245307876>.

відновлення свого іміджу як привабливого і безпечного туристичного напрямку після десятиліть негативного міжнародного розголосу, який підкреслював і наголошував про небезпечне перебування на території острова, триваюче політичне насильство, війни і постійні акти тероризму до 2009 року, а також занепокоєння з приводу передбачуваних порушень прав людини в завершальні етапи війни. Також, Шрі-Ланка запустила масову маркетингову кампанію зі словами «Шрі-Ланка – чудо Азії» та розробила бренд туристичної дестинації.

Не останнє місце у повоєнному розвитку туризму Шрі-Ланки займає й екотуризм, всі ресурсні умови для розвитку якого наявні в країні. Існує Фонд екотуризму Шрі-Ланки (SLEF), який є національною асоціацією Шрі-Ланки, що прагне створити широку групу учасників екотуризму по всій країні. Організація фокусується на розвитку сільського господарства та соціального розвитку сільських спільнот через туризм. SLEF підтримує участь місцевих спільнот у місцевих туристичних і природоохоронних проєктах. Організація була заснована в 1998 році Палітой Гурусінгхе, членом Консультативної ради Міжнародного товариства екотуризму та відомим доповідачем у сфері екотуризму та громадського туризму.

Ця стратегія стала важливим кроком для Шрі-Ланки, враховуючи її зусилля з відтворення свого образу та конкуренцію, з якою вона стикається з інших напрямків в плані залучення міжнародних туристів. Як результат такої маркетингової діяльності, туризм у Шрі-Ланці зріс до нового високого рекорду 1,8 млн прибуттів в 2015 році, перевищивши всі найвищі показники в історії країни. Як результат, вивчення досліджу післявоєнного періоду Шрі-Ланки, показує, що туристичний сектор став основним рушієм економіки Шрі-Ланки з точки зору валютних надходжень, зайнятості, залучення прямих іноземних інвестицій⁴⁹⁸.

Також, варто звернути увагу на вихід із повоєнної кризи туризму Гватемальської держави після закінчення 36-річної громадянської війни, яка закінчилась у 1996 році підписанням 11 мирних угод. Мирні угоди започаткували складний, дуже суперечливий і незавершений проєкт мультикультурних і неоліберальних реформ, спрямованих на переосмислення національної ідентичності вирішення гострої нерівності у Гватемалі у землеволодінні за допомогою ринкових механізмів.

Починаючи з цього часу сфера туризму Гватемали пережила власну революцію. Після мирних угод державні чиновники використовували мультикультурні дискурси для просування культури майя як порівняльної переваги Гватемали у світовій індустрії туризму. Ця стратегія виявилася надзвичайно успішною. Кількість туристів, які щорічно відвідують Гватемалу, різко зросла з трохи менше 192 тис. у 1984 році під час громадянської війни до понад двох мільйонів у 2013 році. У цьому ж році дохід від туризму становив понад 4,6 млрд дол. США, частка у валовому внутрішньому продукті (ВВП) –

---

⁴⁹⁸ Sriyantha F. Managing the Post-War Tourism Development in Sri Lanka. *International Journal of Business and Social Science*. Vol. 7, №11; November 2016. С. 90-100 URL: https://www.academia.edu/download/52018648/Managing_the_Post-War_Tourism_Development_in_Sri_Lanka.pdf. (дата звернення: 13.09.2023).

8,6%⁴⁹⁹.

Слід зазначити, що політична історія туризму в Гватемалі передувє 36-річній громадянській війні в країні (1960-1996), яка призвела до актів геноциду проти корінних народів майя. Однак під час розпалу воєнного насильства у 1980-х роках бойкот споживачів гватемальського туризму під керівництвом міжнародних профспілок перетворив колись маргінальну галузь на театр формування національної ідентичності та міжнародних відносин. Аналіз змін у маркетингових стратегіях і кампаніях показує, як Гватемальська держава централізує значення ідентичності майя та її зв'язок із післявоєнною нацією через репрезентативні практики туризму.

Аналіз гватемальського туризму на сьогоднішній день здебільшого привілейований питанням популяризації культури майя, автентичності в туризмі, створення культурних ландшафтів майя і відносин між державою та суспільством. під час мирних переговорів. Вчені-корінні народи, іноземні науковці та активісти з питань культурних прав критикують уявлення майя в просуванні туризму та виставках, а також відтворення галуззю економічної нерівності. Сьогодні громади майя та колишні партизанські бригади відкидають державне бачення культурного туризму на користь власних політичних та економічних цілей, однак ці стратегії залишаються недостатньо вивченими.

Вибухове зростання туризму в Гватемалі є відображенням закінчення війни, але також відображає фундаментальну зміну в розумінні державою політичної важливості галузі. Різні дослідники аналізують цю зміну через зміни в спонсорованих державою маркетингових стратегіях і кампаніях, які ілюструють, як державні чиновники Гватемали дисциплінують значення ідентичності майя та її зв'язок із післявоєнною національною державою через просування культурного туризму майя. Ця практика проявляється в державних маркетингових матеріалах, які ототожнюють майя з фольклорною та фемінізованою ідентичністю майя, а також у державних практиках переосмислення та переосмислення расової географії нації.

У 1989 році National Geographic представив мексиканський півострів Юкатан і навколишні гватемальські та белізькі низовини як нову географію, «світ майя». На початку 2000-х представники індустрії Гватемали та розробники приватного сектора дійшли висновку, що якщо Центральна Америка є «світом майя», то Гватемала є його серцем. Державна комісія з туризму Гватемали визначила Гватемалу як «Серце світу майя» в національній туристичній кампанії з 2000 по 2004 роки, а потім знову з 2008 року по теперішній час⁵⁰⁰.

Уряд Гватемали не завжди підтримував туризм так серйозно, як сьогодні.

---

⁴⁹⁹ Sriyantha F. Managing the Post-War Tourism Development in Sri Lanka. *International Journal of Business and Social Science*. Vol. 7, №11; November 2016. С. 90-100 URL: https://www.academia.edu/download/52018648/Managing_the_Post-War_Tourism_Development_in_Sri_Lanka.pdf.

(дата звернення: 13.09.2023).

⁵⁰⁰ Sriyantha F. Managing the Post-War Tourism Development in Sri Lanka. *International Journal of Business and Social Science*. Vol. 7, №11; November 2016. С. 90-100 URL: https://www.academia.edu/download/52018648/Managing_the_Post-War_Tourism_Development_in_Sri_Lanka.pdf.

(дата звернення: 14.09.2023).

Під час громадянської війни в 1979 році Міжнародна спілка працівників харчової промисловості та союзників (IUF) очолила споживчий бойкот гватемальського туризму, щоб розпочати економічне ембарго та піар-кампанію проти гватемальської держави. За цей час кількість міжнародних туристів, які відвідали Гватемалу, впала більш ніж на 60%, з понад півмільйона в 1979 році до менше 200тис. в 1984 році. Бойкот і попередження про поїздки негативно вплинули на економіку Гватемали та різко зашкодили міжнародному іміджу країни, показавши жахливі щоденні акти насильства громадянської війни широкій аудиторії, як-от потенційним туристам.

Бойкот туризму в Гватемалі спровокував перетворення колись маргінальної галузі на театр міжнародних відносин і формування національної ідентичності. Державні чиновники визначили туризм як національний пріоритет і перетворили INGUAT на міжнародну агенцію зі зв'язків з громадськістю з мандатом протидії негативному міжнародному іміджу Гватемали щодо прав людини. Під час розпалу громадянської війни INGUAT провів кілька маркетингових кампаній і кампаній зі зв'язків з громадськістю, намагаючись змінити національний імідж Гватемали як безпечної, мирної країни.

Отже, після закінчення війни та в процесі відновлення країни, державні службовці, які працюють в установах, таких як Комісія з туризму Гватемали (INGUAT), переосмислили національну ідентичність Гватемали та її зв'язок із народом майя у післявоєнну еру за допомогою туристичних маркетингових кампаній і матеріалів. Уявлення про расовий та гендерний туризм у державі різко контрастує з репрезентативними практиками та повсякденною політикою, що визначає проекти масового туризму. У 2001 році майя Ц'утухіль із Сан-Хуан-ла-Лагуни вирішили розвивати громадський туризм, щоб запобігти негативному впливу туризму, який вони виявили в інших містах навколо озера Атітлан, зокрема втраті земель на березі озера для туристичних розробників та заможних іноземців та ладіносів. Розвиток громадського туризму в Сан-Хуані дозволив мешканцям брати участь у чотирьох територіальних практиках, які включають створення музею фресок під відкритим небом, позначення простору туристичними гаслами та вивісками, виключення нерезидентів із участі в туристичній економіці міста та прохання іноземних поселенців покинути місто. Колишній партизанський кооператив New Horizon у Петені використовує те, що вони називають солідарним туризмом, щоб фінансово підтримати свої спільно керовані землі та створити простір альтернативного розвитку. Солідарний туризм, один із чотирьох колективних проектів кооперативу, також дозволяє членам New Horizon створювати та поширювати антигегемоністські прочитання минулого Гватемали в екскурсіях і фресках, які наповнюють ландшафти історією громадянської війни та сподіваннями членів New Horizon на майбутнє⁵⁰¹.

Важливе місце у повоєнному розвитку Гватемали займає екотуризм, адже

---

⁵⁰¹ Jennifer A. Devine. Politics of post-war tourism in Guatemala: contested identities histories and futures. *L'Espace Politique*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.4000/espacepolitique.3723>

країна має значний ресурсний потенціал, який працює на розвиток країни та краще знайомить із природнім багатством країни туристів.

Є й багато інших прикладів того, як країни успішно відновлюють туристичну галузь після війни, проте найбільш яскравими є наведені вище. На основі досвіду відновлення туристичної сфери у повоєнний період досліджуваних країн варто розробляти стратегію виведення із кризи туристичної сфери України, враховуючи всі туристично-рекреаційні ресурси країни.

Зазвичай у всіх країнах, які пережили або переживають воєнний конфлікт, виникає питання: скільки часу потрібно країні, щоб відновити привабливість для міжнародного туризму після збройного конфлікту, яке фінансування потрібно для цього, та яку вигоду країна матиме з цього. Це включає вивчення впливу витрат на безпеку порівняно з військовими витратами на основний негативний зв'язок між міжнародним туризмом і збройним конфліктом. Результати досліджень з цього приводу свідчать, що витрати на безпеку не можуть за короткий період часу усунути негативний вплив збройного конфлікту на міжнародні туристичні потоки в країні.

Зважаючи на складний зв'язок між туристичною практикою та війною, слід відзначити, що багато напрямів туризму у повоєнний період ґрунтуються на реліквіях і розповідях про минулі битви, перемоги та місця пам'яті. Туристи, які у повоєнний період починають активно відвідувати такі місця є нішевою групою, для якої наявність або близькість конфлікту є спокусою, а не стримуючим фактором. Ці туристи мають різні мотиви, такі як бажання більше дізнатись про конфліктну ситуацію з перших рук, а не поклатися на наративи ЗМІ, пережити відчуття небезпеки, розуміти історії тих, хто постраждав від насильства, або, навіть, розглядати конфлікт як видовище для розваги.

Туроператори задовольняють усі ці потреби, пропонуючи немало так чи інакше присвячених військовій тематиці продуктів. Хоча зруйновані війною країни потребують фінансових переваг, які приносить туризм, етичні міркування актуальні як для туристів, так і для операторів, враховуючи наслідки отримання матеріальної чи нематеріальної вигоди від труднощів інших.

Та все ж не можна стверджувати, що в повоєнний період варто розвивати лише напрям туризму, що пов'язаний із воєнним конфліктом. Україна, як країна, що має багатий туристично-рекреаційний потенціал, після завершення війни має спрямувати сили на розвиток всіх можливих видів туризму, які можуть зацікавити якнайширшу аудиторію в'їзних туристів задля збільшення доходів від туризму у бюджет країни, що й потрібно країні для повоєнного відновлення країни.

Використовуючи досвід досліджуваних країн, а також сьогоденну увагу світу до України, варто звернути увагу на такі види туризму як екотуризм, етнотуризм особливо у взаємозв'язку з іншими можливими видами туризму, які в сукупності мають можливість привернути увагу як внутрішніх, так і закордонних туристів та інвесторів. Крім того, перед етнотуризмом постає ряд важливих завдань щодо відтворення та відновлення національної

нематеріальної спадщини країни.

До нематеріальної культурної спадщини відносяться: усна народна творчість (прислів'я, примовки, загадки, розповіді, вірші, легенди, міфи, казки, пісенні тексти та епічні пісні, змови, молитви, декламацію, драми, мультфільми, мемуари, похоронні плачі); народні традиції, звичаї, свята, обряди, народна виконавська майстерність (музична, пісенна, танцювальна, театральна, пантоміма, релігійні святкування, карнавали); традиційні звичаї, ритуали та обряди, звичаї, обряди і церемонії, що відбуваються протягом року, ситуаційні та родинні (хрестини, весілля, похорон, місцеві та екологічні церемонії, паломництво і святкові ходи, ігри та веселощі, дитячий фольклор, способи святкування, практика налагодження контактів між людьми, таких як способи подання побажань); традиційні ремесла та промисли; знання, навички та світогляд українського народу, що стосується природи і всесвіту (народна медицина, народний календар, національне кухарство, народний одяг, народна метеорологія, знання і практика, пов'язані з природою, традиційні процедури, замовляння любові, медичні, гадання тощо). Все, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та формують у них почуття самобутності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини⁵⁰². Все назване є значним туристичним потенціалом, який при правильному поєднанні з іншими туристичними ресурсами та правильній подачі через подієвий туризм може стати гарною рекламою країни на міжнародній арені.

Крім того, це може стати гарним початком для націоналізації, українізації, відновлення та збереження історичних, архітектурних, культурних пам'яток українського народу та демонстрації їх світовому суспільству. І звичайно ж, на основі всього цього буде відбуватись і національно-патріотичне виховання як теперішнього, так і майбутнього покоління, яке має бути національно-свідомим.

Екотуризм є важливим напрямом розвитку туризму в Україні. Країна має багату природну спадщину, що приваблює туристів з усього світу. Проте екотуризм в Україні, на відміну від європейських країн, у довоєнний період не мав достатньої уваги від уряду та бізнесу, що затримувало розвиток цієї галузі. Для забезпечення розвитку екотуризму в Україні у повоєнний період необхідно створити нову та розвивати існуючу туристичну інфраструктуру в районах з високим потенціалом для цього напрямку. Важливо розвивати туристичні послуги, що сприяють екологічному розвитку регіонів, наприклад, екологічне харчування та використання екологічних матеріалів у будівництві. Одним із шляхів розвитку екотуризму в Україні є збереження та захист природних зон, що мають високу екологічну цінність. Відновлення та збільшення площі природної зеленої зони може стати ключовим фактором у привабленні туристів. Також важливо здійснювати екологічний контроль за розвитком туризму, щоб забезпечити збереження природних ресурсів та біорізноманіття.

---

⁵⁰² Міністерство культури та інформаційної політики України. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. 2023. URL: <http://surl.li/helvy> (дата звернення: 20.09.2023).

